

TIMOTHY SNYDER

ΑΙΜΑΤΟΒΑΜΜΕΝΕΣ
ΧΩΡΕΣ

Η ΕΥΡΩΠΗ

ΜΕΤΑΞΥ

ΧΙΤΛΕΡ

ΚΑΙ

ΣΤΑΛΙΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΙΜΑΤΟΒΑΜΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ

Η ΕΥΡΩΠΗ
ΜΕΤΑΞΥ
ΧΙΤΛΕΡ
ΚΑΙ
ΣΤΑΛΙΝ

ΑΙΜΑΤΟΒΑΜΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ

Η ΕΥΡΩΠΗ ΜΕΤΑΞΥ ΧΙΤΛΕΡ ΚΑΙ ΣΤΑΛΙΝ

Τίτλος πρωτοτύπου: *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*

Συγγραφέας: Timothy Snyder

Μετάφραση: Ανδρέας Παππάς

Διόρθωση: Χρύσα Φραγκιαδάκη

© 2010, Timothy Snyder

This edition published by arrangement with Basic Books, an imprint of Perseus Books, LLC, a subsidiary of Hachette Book Group, Inc., New York, New York, USA. All rights reserved.

© 2017, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., για την ελληνική γλώσσα

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2017



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

www.epbooks.gr

Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής

τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-960-569-758-7

TIMOTHY SNYDER

ΑΙΜΑΤΟΒΑΜΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ

Η ΕΥΡΩΠΗ
ΜΕΤΑΞΥ
ΧΙΤΛΕΡ
ΚΑΙ
ΣΤΑΛΙΝ

Μετάφραση Ανδρέας Παππάς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Εισαγωγή: Χίτλερ και Στάλιν	21
1. Οι λιμοί στη Σοβιετική Ένωση	47
2. Ταξική τρομοκρατία	91
3. Εθνική τρομοκρατία	125
4. Η Ευρώπη του Συμφώνου Ρίμπεντροπ-Μολότοφ	158
5. Τα οικονομικά της φρίκης	197
6. «Τελική λύση»	233
7. Ολοκαύτωμα και αντίποινα	273
8. Τα ναζιστικά «εργοστάσια θανάτου»	304
9. Αντίσταση και «αποτέφρωση»	331
10. «Εθνική ομογενοποίηση»	370
11. Σταλινικός αντισημιτισμός	399
Συμπεράσματα	445
Αριθμοί και όροι	480
Περίληψη	488
Ευχαριστίες	492
Σημειώσεις	496
Βιβλιογραφία	526

*τα χρυσά μαλλιά σου Μαργαρίτα,
τα σταχτιά μαλλιά σου Σουλαμίτ.*

Πάουλ Τσέλαν,
«Φούγκα του θανάτου»

*Όλα είναι ρευστά, όλα αλλάζουν.
Δεν ανεβαίνεις δυο φορές στο ίδιο βαγόνι για μελλοθά-
νατους.*

Βασίλι Γκρόσμαν,
Τα πάντα ρει

*Ένας ξένος πνίγηκε στη Μαύρη Θάλασσα, μόνος.
Δεν υπήρχε κανείς να ακούσει τις προσευχές του και τις
συγγνώμες του.*

«Καταιγίδα στη Μαύρη Θάλασσα»,
ουκρανικό παραδοσιακό τραγούδι

*Ολόκληρες πόλεις εξαφανίζονται. Στο έρημο τοπίο,
μόνο μια λευκή ασπίδα, αντίδοτο στην ανυπαρξία.*

Τόμας Βένκλοβα,
Η ασπίδα του Αχιλλέα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Και τώρα, θα ζήσουμε!». Να τι έλεγε το πεινασμένο αγόρι, καθώς περπατούσε στο κράσπεδο του ήσυχου δρόμου ή στους έρημους αγρούς. Όμως, τα τρόφιμα για τα οποία μιλούσε, βρίσκονταν μόνο στη φαντασία του. Το στάρι είχε όλο επιταχθεί και την ίδια εποχή άρχιζε για την Ευρώπη η εποχή των μαζικών δολοφονιών. Η χρονιά ήταν το 1933 και ο Στάλιν είχε προκαλέσει συνειδητά λιμό στην Ουκρανία. Το μικρό παιδί θα πέθαινε, όπως άλλωστε και περισσότεροι από 3 εκατομμύρια Ουκρανοί. «Θα την συναντήσω στον άλλο κόσμο», είπε ένας νέος άντρας για τη γυναίκα του. Είχε δίκιο· τον τουφέκισαν αμέσως μετά από εκείνη και τους έθαψαν μαζί, αλλά και μαζί με τα 700.000 θύματα των μεγάλων σταλινικών εκκαθαρίσεων και διώξεων του 1937-38. «Μου ζήτησαν να παραδώσω τη βέρα μου, κι εγώ...». Η εγγραφή στο ημερολόγιο του Πολωνού αξιωματικού σταματούσε απότομα, λίγο πριν η σοβιετική μυστική αστυνομία τον εκτελέσει το 1940. Ήταν ένας από τους περίπου 200.000 Πολωνούς που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς και τους Σοβιετικούς όταν, με βάση το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ, οι δυο τους διαμέλισαν για μια ακόμα φορά την Πολωνία. Στα τέλη του 1941 ένα εντεκάχρονο κορίτσι από το Λένινγκραντ έγραφε στο ημερολόγιό του: «Μόνο η Τάνια έχει απομείνει». Ο Χίτλερ είχε παραβιάσει τη συμφωνία που είχε υπογράψει με τον Στάλιν· την πόλη της Τάνιας την πολιορκούσαν οι Γερμανοί και τα μέλη της οικογένειάς της, όπως και περίπου 4 εκατομμύρια Σοβιετικοί πολίτες, λιμοκτονούσαν. Το καλοκαίρι του 1942 ένα δωδεκάχρονο κορίτσι από τη Λευκορωσία έγραφε στον πατέρα του ένα τελευταίο γράμμα: «Σε αποχαιρετώ λίγο πριν πεθάνω. Φοβάμαι πολύ γιατί ρίχνουν παιδιά σε ομαδικούς τάφους, ζωντανά ακόμα». Ήταν απλώς ένα από τα περίπου 5 εκατομμύρια θύματα που άφησε πίσω της η γερμανική επιχείρηση μαζικής εξόντωσης των εβραίων.

Στην καρδιά του 20ού αιώνα, στην καρδιά της Ευρώπης, το ναζιστικό και το σοβιετικό καθεστώς εξόντωσαν περίπου 14 εκατομμύρια αμάχους. Ο τόπος στον οποίο συντελέστηκε αυτό το έγκλημα, αυτό που αποκαλώ «αιματοβαμμένες χώρες», καλύπτει μια τεράστια έκταση από την κεντρική Πολωνία έως τις δυτικές επαρχίες της Ρωσίας, περιλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, την Ουκρανία, τη Λευκορωσία και τις Βαλτικές Χώρες (βλ. και χάρτη, σελ. 9). Κατά την περίοδο εδραίωσης του χιτλερικού και του σταλινικού καθεστώτος (1933-38), του διαμελισμού και της διπλής κατοχής της Πολωνίας (1939-41) και του Γερμανορωσικού Πολέμου (1941-45), η

περιοχή αυτή βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα πρωτοφανές σε όλη την παγκόσμια Ιστορία κύμα μαζικής βίας. Τα θύματα ήταν κυρίως εβραίοι, αλλά και Ουκρανοί, Λευκορώσοι, Πολωνοί, Ρώσοι, Λιθουανοί, Λετονοί, Εσθονοί. Τα δεκατέσσερα αυτά εκατομμύρια για τα οποία γίνεται λόγος εδώ εξοντώθηκαν σε διάστημα μόλις δώδεκα ετών, από το 1933 έως το 1945, ενόσω ο Χίτλερ και ο Στάλιν ήταν και οι δυο στην εξουσία. Παρόλο ότι οι χώρες αυτές έγιναν πεδίο πολλών μαχών κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, αυτοί οι άνθρωποι δεν υπήρξαν θύματα των πολεμικών επιχειρήσεων αλλά μαζικής εξόντωσης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε η πιο αιματηρή σύγκρουση στην Ιστορία της ανθρωπότητας, με τους μισούς περίπου από τους νεκρούς του να προέρχονται από μάχες που έγιναν σε αυτή λίγο-πολύ την περιοχή της Ευρώπης, την περιοχή των «ματοβαμμένων χωρών». Ωστόσο, ούτε ένας από τα 14 εκατομμύρια που θα με απασχολήσουν εδώ δεν ήταν στρατιώτης που πολεμούσε. Τα θύματα δεν κρατούσαν καν όπλο, ήταν κυρίως γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι, συχνά είχαν ήδη προηγουμένως στερηθεί όλα τους τα υπάρχοντα – σε ορισμένες περιπτώσεις, τους είχαν αφαιρεθεί ακόμα και τα ρούχα τους.

Ο πιο γνωστός ίσως από τους τόπους όπου έγιναν αυτές οι μαζικές δολοφονίες είναι το Άουσβιτς, έτσι που σήμερα να θεωρείται σύμβολο του Ολοκαυτώματος, και κατ' επέκταση των εγκλημάτων του 20ού αιώνα. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετοί που πέρασαν από το Άουσβιτς και επέζησαν· μάλιστα, χάρις σε βιβλία και μαρτυρίες επιζώντων γνωρίζουμε ακόμα και τα ονόματά τους. Από την άλλη, υπήρξαν περιπτώσεις άλλων στρατοπέδων όπου σχεδόν όλοι όσοι πέρασαν από εκεί εξοντώθηκαν (κυρίως εβραίοι της Πολωνίας, και κυρίως σε θαλάμους αερίων), με αποτέλεσμα ελάχιστων να γνωρίζουμε ή/και να θυμόμαστε το όνομα: Τρεμπλίνκα, Χέουμνο, Σομπίμπουργκ, Μπέλτζεκ. Ακόμα περισσότεροι ήταν ίσως οι εβραίοι της Πολωνίας, των Βαλτικών Χωρών ή της Σοβιετικής Ένωσης που τουφεκίστηκαν επιτόπου, εκεί όπου επί χρόνια κατοικούσαν. Ειδικά οι Γερμανοί εξόντωσαν στις «αιματοβαμμένες χώρες» και εβραίους από άλλες περιοχές της Ευρώπης: την Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία, τη Γαλλία, την Ολλανδία, το Βέλγιο, τη Νορβηγία, την Ιταλία, την Ελλάδα, τη Γιουγκοσλαβία. Ακόμα και εβραίοι από την ίδια τη Γερμανία εκτοπίστηκαν αρχικά, πριν εξοντωθούν, σε πόλεις όπως η Βαρσοβία, το Ουτς, το Μινσκ ή το Κάουνας. Οι άνθρωποι που κατοικούσαν στο οικοδομικό τετράγωνο όπου εγώ γράφω σήμερα το βιβλίο μου, στον 9ο τομέα της Βιέννης, εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, στην Τρεμπλίνκα, στο Σομπίμπουργκ, στη Ρίγα· με άλλα λόγια, στην περιοχή εκείνη της Ευρώπης που αποκαλώ «αιματοβαμμένες χώρες».

Οι μαζικές δολοφονίες εβραίων δεν έγιναν σε γερμανικό έδαφος, αλλά σε χώρες όπως η Πολωνία, η Λιθουανία, η Λετονία, καθώς και στις περιοχές εκείνες της Σοβιετικής Ένωσης που βρίσκονταν για ένα διάστημα υπό τον έλεγχο των Γερμανών.



Άλλωστε, στη Γερμανία οι εβραίοι δεν ήταν πολλοί: λιγότερο από 1% του πληθυσμού το 1933, όταν ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος, και περίπου 0,25% όταν άρχισε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Επιπλέον, τα πρώτα έξι χρόνια της παραμονής του Χίτλερ στην εξουσία επιτρεπόταν, έστω και με όρους που συχνά ήταν ταπεινωτικοί και με σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομική τους κατάσταση, στους εβραίους να μεταναστεύσουν. Οι περισσότεροι από τους εβραίους της Γερμανίας του 1933 πέθαναν από φυσικά αίτια. Η εξόντωση 165.000 Γερμανών εβραίων ήταν ασφαλώς ένα αποτρόπαιο έγκλημα, αλλά μικρό μόνο μέρος της γενικότερης τραγωδίας και εκατόμβης των εβραίων της Ευρώπης (λιγότερο από 3% των θυμάτων του Ολοκαυτώματος ήταν εβραίοι της Γερμανίας). Μόνον αφότου ο Χίτλερ κατέλαβε τμήμα της Πολωνίας το 1939 και σημαντικό μέρος της Σοβιετικής Ένωσης το 1941 τα σχέδιά του για εξαφάνιση των εβραίων από την Ευρώπη βρήκαν άπλετο πεδίο εφαρμογής.

Το Ολοκαύτωμα επισκιάζει άλλα ανάλογα γερμανικά σχέδια ενδεχόμενη υλοποίηση των οποίων θα είχε ακόμα περισσότερα θύματα. Εκτός από το να εξαφανίσει τους εβραίους από την Ευρώπη, ο Χίτλερ σχεδίαζε να σβήσει από τον χάρτη την Πολωνία και τη Σοβιετική Ένωση, να εξοντώσει τις ιθύνουσες τάξεις αυτών των χωρών, να εξολοθρευτεί δεκάδες εκατομμύρια Σλάβους (Ουκρανούς, Λευκορώσους, Πολωνούς κ.ά.). Αν ο πόλεμος με τη Σοβιετική Ένωση είχε εξελιχθεί σύμφωνα με τα

σχέδια του Χίτλερ, 30 εκατομμύρια πολίτες θα είχαν πεθάνει από την πείνα ήδη τον πρώτο χειμώνα, και δεκάδες ακόμα εκατομμύρια θα είχαν δολοφονηθεί, εκτοπιστεί, αφομοιωθεί, ή μετατραπεί σε δούλους. Το γεγονός ότι τα σχέδια αυτά των Γερμανών δεν υλοποιήθηκαν τελικά δεν αίρει το γεγονός ότι αποτελούσαν στοιχείο και κινητήρια δύναμη της γερμανικής επέκτασης προς Ανατολάς (Drang nach Osten). Στα θύματα των Γερμανών κατά τη διάρκεια του πολέμου περιλαμβάνονται και αρκετά εκατομμύρια μη εβραίοι· περισσότεροι από 3 εκατομμύρια σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου και περίπου 1 εκατομμύριο πολίτες πολιορκημένων πόλεων πέθαναν από την πείνα και τις κακουχίες, ενώ κάτι λιγότερο από 1 εκατομμύριο άμαχοι, κυρίως Πολωνοί και Λευκορώσοι, ήταν εκείνοι που εκτελέστηκαν στο πλαίσιο της πολιτικής «αντιποίνων».

Η Σοβιετική Ένωση νίκησε τελικά τη Γερμανία στο Ανατολικό Μέτωπο, με αποτέλεσμα το κύρος του Στάλιν να ανέβει κατακόρυφα στα μάτια των λαών όλου του κόσμου και ο ρόλος του στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων να γίνει καθοριστικός. Ωστόσο, οι μαζικές δολοφονίες που έγιναν με εντολή ή έγκριση του Στάλιν δεν ήταν λιγότερες απ' ό,τι εκείνες των ναζί. Μάλιστα, εν καιρώ ειρήνης ήταν πολύ περισσότερες. Στο όνομα του «εκσυγχρονισμού» και της εκβιομηχάνισης της χώρας, ο Στάλιν δεν δίστασε να αφήσει περισσότερους από τρία εκατομμύρια Σοβιετικούς πολίτες να λιμοκτονήσουν (κυρίως στην Ουκρανία) και να εξοντώσει περίπου 750.000 πολίτες κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων της δεκαετίας του 1930. Η ευκολία με την οποία ο Στάλιν εξολόθρευε συμπολίτες του ήταν ανάλογη της ευκολίας με την οποία ο Χίτλερ εξολόθρευε πολίτες άλλων χωρών. Εν κατακλείδι, από τα 14 εκατομμύρια που συνειδητά εξοντώθηκαν στις «αιματοβαμμένες χώρες» μεταξύ 1933 και 1945, το 1/3 περίπου ήταν θύματα του Στάλιν. Έχουμε, λοιπόν, να κάνουμε με μια ιστορία μαζικής εξόντωσης. Τα 14 εκατομμύρια των θυμάτων δεν ήταν απώλειες πολέμου· μάλιστα, το 1/4 από αυτά εξολοθρεύτηκε ήδη πριν από την έναρξη του πολέμου. Επιπλέον, περίπου 200.000 ήταν οι πολίτες που εξοντώθηκαν μεταξύ 1939 και 1941, όταν ακόμη η ναζιστική Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση ήταν σύμμαχοι και είχαν χωρίσει στα δύο και μοιράσει την Πολωνία. Μπορεί οι θάνατοι αυτών των 14 εκατομμυρίων θυμάτων να είχαν και οικονομική διάσταση ή οικονομικές προεκτάσεις, αλλά δεν ήταν αποτέλεσμα οικονομικής αναγκαιότητας με τη στενή έννοια του όρου. Ο Στάλιν ήξερε πολύ καλά ποιες θα ήταν οι συνέπειες των επιτάξεων που επέβαλλε στους ήδη πεινασμένους Ουκρανούς αγρότες το 1933, όπως ήξερε και ο Χίτλερ όταν έδινε εντολή, οκτώ χρόνια αργότερα, να αφήσουν τους σοβιετικούς αιχμαλώτους πολέμου να λιμοκτονήσουν. Τόσο στη μια όσο και στην άλλη από τις δυο αυτές περιπτώσεις, τα θύματα ξεπέρασαν τα 3 εκατομμύρια. Εκατοντάδες χιλιάδες τουφεκίστηκαν κατά τη διάρκεια των *πολιτικών*

εκκαθαρίσεων του 1937-38 στη Σοβιετική Ένωση με εντολή του Στάλιν, ενώ και τα εκατομμύρια των εβραίων που εκτελέστηκαν ή οδηγήθηκαν στους θαλάμους αερίων μεταξύ 1941 και 1945 ήταν θύματα *πολιτικών επιλογών* του Χίτλερ.

Με τον πόλεμο οι ισορροπίες στον μακάβριο αυτόν συναγωνισμό άλλαξαν. Κατά τη δεκαετία του 1930 η Σοβιετική Ένωση ήταν η μόνη χώρα της Ευρώπης όπου υπήρξε μαζική εξόντωση πολιτών. Μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα πρώτα εξίμισι χρόνια της παραμονής του Χίτλερ στην εξουσία, τα θύματα του ναζιστικού καθεστώτος δεν ξεπερνούσαν τους 10.000 πολίτες. Την ίδια αυτήν περίοδο το σοβιετικό καθεστώς είχε ήδη καταδικάσει περίπου 3 εκατομμύρια σε λιμοκτονία και είχε εκτελέσει κάτι λιγότερο από ένα εκατομμύριο πολίτες στο πλαίσιο των σταλινικών εκκαθαρίσεων. Μεταξύ 1939 –όταν ο Χίτλερ άρχισε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αφού πρώτα είχε εξασφαλίσει την ευμενή ουδετερότητα του Στάλιν– και 1941 η ισορροπία στον εφιαλτικό αυτό απολογισμό έδειχνε να έχει «αποκατασταθεί». Τον Σεπτέμβριο του 1939 η Πολωνία δέχτηκε επίθεση τόσο από τη Βέρμαχτ όσο και από τον Κόκκινο Στρατό, συνεντρίβη, και τα επόμενο σχεδόν δύο χρόνια, έως τον Ιούνιο του 1941, παρέμεινε μοιρασμένη μεταξύ των δυο «γειτόνων» της. Όταν το 1940 οι Γερμανοί θα καταλάβουν επίσης τη Δανία, τη Νορβηγία, την Ολλανδία και τη Γαλλία στη Δύση, οι Σοβιετικοί θα φροντίσουν να επεκτείνουν και αυτοί την επικράτειά τους, καταλαμβάνοντας τις Βαλτικές Χώρες και τη βορειοανατολική Ρουμανία. Τόσο οι Γερμανοί όσο και οι Σοβιετικοί δεν παρέλειψαν επίσης να εκτελέσουν δεκάδες χιλιάδες και να εκτοπίσουν ή να εξορίσουν εκατοντάδες χιλιάδες Πολωνούς που ανήκαν στις ελίτ της χώρας. Για τον Στάλιν, αυτή η πολιτική ήταν επέκταση στο εξωτερικό των μεθόδων που ήδη χρησιμοποιούσε στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης: για τον Χίτλερ πάλι, ήταν ένα νέο πεδίο εφαρμογής των σχεδίων του.

Τα πράγματα εκτραχύνθηκαν, και μάλιστα με ραγδαίο ρυθμό, όταν η Γερμανία επιτέθηκε στη Σοβιετική Ένωση, τον Ιούνιο του 1941. Έτσι, ενώ ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άρχισε με την εισβολή των Γερμανών και των Σοβιετικών στην Πολωνία τον Σεπτέμβριο του 1939, το μεγάλο μακελειό άρχισε ουσιαστικά με την έναρξη του Γερμανοσοβιετικού πολέμου, τον Ιούνιο του 1941. Στην Ουκρανία, τη Λευκορωσία και την περιοχή του Λένινγκραντ, όπου οι θάνατοι από τον λιμό που είχε προκαλέσει το σταλινικό καθεστώς και από τις εκτελέσεις κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων είχαν φτάσει περίπου τα 4 εκατομμύρια κατά τα προηγούμενα οκτώ χρόνια, οι Γερμανοί κατάφεραν να αποδειχθούν, τα επόμενα περίπου τέσσερα χρόνια, εφάμιλλοι αν όχι ανώτεροι των Σοβιετικών ως προς τον αριθμό των θυμάτων τους. Από τις πρώτες ήδη μέρες της εισβολής της Βέρμαχτ σε σοβιετικά εδάφη, οι σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου αφήνονταν να λιμοκτονήσουν, ενώ ειδικές μονάδες, γνωστές ως Einsatzgruppen, ανέλαβαν δράση εκτελώντας τους εβραίους και τα στελέχη του

Κομμουνιστικού Κόμματος στις περιοχές που καταλαμβάνονταν – σε συνεργασία, βέβαια, με την Γκεστάπο, τα SS και άνδρες της Βέρμαχτ, αλλά και με τοπικές μονάδες πολιτοφυλάκων και βοηθητικών αστυνομικών.

*

Τα εδάφη που αποκαλώ «αιματοβαμμένες χώρες» συνέπεσε να είναι η περιοχή της Ευρώπης όπου ζούσαν οι περισσότεροι εβραίοι της γηραιάς ηπείρου, όπου ο Χίτλερ και ο Στάλιν είχαν αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, όπου έδωσαν σκληρές μάχες η Βέρμαχτ και ο Κόκκινος Στρατός, όπου ανέπτυξαν ιδιαίτερη δραστηριότητα τόσο τα Ες Ες (SS) όσο και η Εν Κα Βε Ντε (NKVD). Σε αυτόν τον γεωγραφικό χώρο ανήκαν η Πολωνία, οι Βαλτικές Χώρες, η Λευκορωσία, η Ουκρανία, οι δυτικές επαρχίες της Σοβιετικής Ένωσης, περιοχές που σημαδεύτηκαν κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από εκατόμβες μεταξύ του άμαχου πληθυσμού. Συχνά συνδέουμε τα εγκλήματα του Στάλιν με τη Ρωσία και εκείνα του Χίτλερ με τη Γερμανία· όμως, πολλά από αυτά έγιναν εκτός ρωσικών και γερμανικών συνόρων αντίστοιχα. Επίσης, έχουμε την τάση να θεωρούμε ότι οι κατεχοχίην τόποι μαρτυρίου του 20ού αιώνα υπήρξαν τα στρατόπεδα εξόντωσης. Και όμως, τα περισσότερα από τα θύματα του εθνικοσοσιαλισμού και του σταλινισμού δεν πέθαναν σε ειδικά στρατόπεδα, αλλά στον τόπο όπου ήταν τα σπίτια τους, ή κάπου εκεί γύρω. Αυτές οι παρανοήσεις και οι εσφαλμένες αντιλήψεις αναφορικά με το ποιο ακριβώς, πώς και πού εξοντώθηκαν θολώνουν συχνά την εικόνα που έχουμε για αυτό το αποτρόπαιο κεφάλαιο της Ιστορίας του 20ού αιώνα.

Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης που υπήρχαν στη Γερμανία απελευθερώθηκαν από τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς το 1945. Από την άλλη, καθώς τα περισσότερα από τα σοβιετικά γκουλάγκ βρίσκονταν στη Σιβηρία, έπρεπε να περιμένουν τα έργα του Σολζενίτσιν και άλλων για να γίνει γνωστή η ύπαρξή τους στη Δύση. Οι φωτογραφίες ή οι λογοτεχνικές περιγραφές αυτών των στρατοπέδων είναι απλώς μια μορφή έμμεσης αναφοράς στη βία που άσκησε τόσο το ναζιστικό όσο και το σοβιετικό καθεστώς. Αυτοί που πέθαναν όντας καταδικασμένοι σε καταναγκαστικά έργα σε γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν περίπου 1 εκατομμύριο, ενώ περίπου 10 εκατομμύρια ήταν εκείνοι που εξοντώθηκαν από τους ναζί με άλλους τρόπους (μαζική εξόντωση σε θαλάμους αερίων, τουφεκισμοί, εσκεμμένη λιμοκτονία). Αυτοί που πέθαναν από εξάντληση, από κακουχίες ή από ασθένειες στα σοβιετικά γκουλάγκ μεταξύ 1933 και 1945 ήταν λίγο περισσότεροι από 1 εκατομμύριο, ενώ εκείνοι που εκτελέστηκαν από τους Σοβιετικούς ή πέθαναν από τον λιμό του 1933 στην Ουκρανία είναι περίπου 6 εκατομμύρια, από τους οποί-

ους τα 4 εκατομμύρια περίπου στις «αιματοβαμμένες χώρες». Το 90% από όσους στάλθηκαν στα γκουλάγκ επέζησαν, όπως άλλωστε και οι περισσότεροι από όσους στάλθηκαν σε γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης (αλλά όχι απαραίτητα και εξόντωσης). Όσο τραγική και αν ήταν η μοίρα των κρατουμένων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, καλό είναι να θυμόμαστε ότι ακόμα τραγικότερη υπήρξε η μοίρα εκείνων που στάλθηκαν σε θαλάμους αερίων, εκτελέστηκαν ομαδικά, ή αφέθηκαν να πεθάνουν από την πείνα.

Υπήρξαν, βέβαια, και άνθρωποι που εκτελέστηκαν ή πέθαναν από αστία όντας κρατούμενοι σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ωστόσο, αναμφισβήτητα υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ εγκλεισμού σε στρατόπεδο και θανατικής καταδίκης, μεταξύ καταναγκαστικών έργων και θαλάμων αερίων, μεταξύ εξανδραποδισμού και τουφεκισμού. Η συντριπτική πλειονότητα των θυμάτων του ναζιστικού και του σοβιετικού καθεστώτος δεν στάλθηκε ποτέ σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Το Άουσβιτς ήταν ταυτόχρονα στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας και τόπος εξόντωσης· όσο για τους εβραίους που υπήρξαν θύματα του ναζιστικού καθεστώτος, άλλοι προορίζονταν για καταναγκαστική εργασία και άλλοι για τους θαλάμους αερίων. Από το Άουσβιτς πέρασαν διαφορετικές κατηγορίες κρατουμένων: αυτοί που στάλθηκαν εκεί προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σε καταναγκαστικά έργα και αυτοί που στάλθηκαν για να εξοντωθούν. Ειδικά σε ό,τι αφορά τους εβραίους, από όσους στάλθηκαν στο Άουσβιτς οι περισσότεροι προορίζονταν για τους θαλάμους αερίων· αυτοί, όπως και οι περισσότεροι από τα 14 εκατομμύρια θύματα που προέρχονταν από τις «αιματοβαμμένες χώρες», δεν πέρασαν καν ποτέ από στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας.

Γερμανικά και σοβιετικά στρατόπεδα συγκέντρωσης βρίσκονταν δυτικότερα και ανατολικότερα αντιστοίχως από την εκτεταμένη εκείνη περιοχή της Ευρώπης που την αποκαλώ «αιματοβαμμένη». Τους τελευταίους μήνες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αμερικανικά και βρετανικά στρατεύματα απελευθέρωσαν στρατόπεδα όπως το Νταχάου ή το Μπέλζεν, όχι όμως και στρατόπεδα εξόντωσης, τα οποία βρίσκονταν σχεδόν αποκλειστικά σε περιοχές που απελευθερώθηκαν από σοβιετικά στρατεύματα. Ο Κόκκινος Στρατός απελευθέρωσε το Άουσβιτς, την Τρεμπλίνκα, το Σομπίμπουρ, το Μπέλτζεκ, το Χέουμνο, το Μαζντάνεκ. Με άλλα λόγια, τα αμερικανικά και βρετανικά στρατεύματα δεν πάτησαν καν πόδι στις «αιματοβαμμένες» χώρες και περιοχές, τους κατεξοχήν τόπους μαζικής εξόντωσης και μαζικών εκτελέσεων. Όχι μόνο, λοιπόν, οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί δεν είδαν ούτε ένα από τα στρατόπεδα και τους τόπους μαζικών εκτελέσεων της σοβιετικής πλευράς (με αποτέλεσμα αρκετά από τα εγκλήματα του Στάλιν να μην αποκαλυφθούν παρά μόνο μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και το άνοιγμα των σχετικών αρχείων)· δεν είδαν καν τα στρατόπεδα και

τα άλλα σημεία όπου και οι Γερμανοί εκτελούσαν μαζικά κρατούμενους. Οι φωτογραφίες και οι ταινίες με θέμα τα γερμανικά στρατόπεδα εξόντωσης ήταν η μόνη πηγή από την οποία η Δύση μπορούσε να σχηματίσει εικόνα για τη μαζική εξόντωση κρατουμένων και αιχμαλώτων πολέμου. Όσο αποτρόπαιες και αν ήταν αυτές οι εικόνες, έδιναν μια αμυδρή μόνον εντύπωση της ανείπωτης φρίκης που σημάδεψε τις «αιματοβαμμένες χώρες» από το 1933 έως το 1945. Θα μπορούσε να πει κανείς πως από την εικόνα που έχει η Δύση λείπουν ολόκληρα κεφάλαια της τραγικής Ιστορίας αυτής της περιοχής της Ευρώπης – και μάλιστα τα πιο «αιματοβαμμένα» κεφάλαια.

*

Ο εντυπωσιακός αριθμός των θυμάτων υπάρχει κίνδυνος να αμβλύνει την αίσθησή μας για το προσωπικό δράμα καθενός από αυτά. Όπως έγραφε η Άννα Αχμάτοβα στο *Ρέκβιεμ*: «Θα 'θελα να μιλάω σε όλους σας με το όνομά σας, αλλά ο κατάλογος έχει χαθεί και δεν έχω πού να κοιτάξω». Και όμως, χάρις στη σκληρή δουλειά και την επιμονή κάποιων ιστορικών, έχουμε σήμερα στα χέρια μας ορισμένους τουλάχιστον από τους καταλόγους· χάρις στο άνοιγμα των αρχείων σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης, έχουμε, αν μη τι άλλο, «πού να κοιτάζουμε». Σώζονται ακόμα και ηχητικά ντοκουμέντα, όπως η αφήγηση μιας νεαρής εβραίας που κατάφερε να σωθεί και να βγει από τον λάκκο με τους εκτελεσμένους στο Μπάμπι Γιαρ, στην Ουκρανία, ή μιας άλλης εβραίας που γλίτωσε με τον ίδιο τρόπο από τη μαζική εκτέλεση στο Πονάρι, κοντά στο Βίλνιους. Έχουμε επίσης τις αναμνήσεις ορισμένων από τους ελάχιστους επιζήσαντες της Τρεμπλίνκα· έχουμε το αρχείο του γκέτο της Βαρσοβίας, που είχε θαφτεί και σήμερα έχει (εν πολλοίς) βρεθεί· έχουμε ημερολόγια τα οποία κρατούσαν Πολωνοί αξιωματικοί που δολοφονήθηκαν το 1940 στο Κατίν, τα οποία βρέθηκαν όταν ξεθάφτηκαν τα πτώματά τους· έχουμε σημειώματα που ρίχτηκαν από τα καμιόνια με τα οποία οι Γερμανοί οδηγούσαν Πολωνούς πολίτες για εκτέλεση την ίδια χρονιά· έχουμε φράσεις που βρέθηκαν χαραγμένες στον τοίχο της συναγωγής του Κόβελ, και άλλες που χαραχτήκαν στα κρατητήρια της Γκεστάπο στη Βαρσοβία· έχουμε, τέλος, τις αναμνήσεις Ουκρανών που επέζησαν του λιμού του 1933, Σοβιετικών αιχμαλώτων πολέμου που επέζησαν παρά την απόφαση των Γερμανών να τους αφήσουν να πεθάνουν από την πείνα το 1941, κατοίκων του Λένινγκραντ που επέζησαν από την πολιορκία του 1941-44.

Παράλληλα, έχουμε επίσημα έγγραφα των γερμανικών αρχών τα οποία βρέθηκαν σε αρχεία χωρών του πρώην Ανατολικού μπλοκ (Ουκρανία, Λευκορωσία, Ρωσία, Βαλτικές Χώρες, Πολωνία) μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991. Έχουμε αναφορές και επιστολές γραμμένες από Γερμανούς, στρατιωτικούς ή αστυ-

νομικούς, που εκτελούσαν εβραίους, όπως και από στελέχη των ειδικών μονάδων αντιμετώπισης των παρτιζάνων, τα οποία εκτελούσαν Λευκορώσους και Πολωνούς πολίτες. Έχουμε αναφορές στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης ενόψει του προμελετημένου λιμού του 1933 στην Ουκρανία. Έχουμε τα στοιχεία για τον αριθμό των νεκρών μεταξύ των αγροτών και των εθνικών μειονοτήτων που έστειλαν στη Μόσχα τα κατά τόπους στελέχη της NKVD το 1937 και 1938, όπως έχουμε και απαντήσεις που ζητούν να αυξηθούν(!) οι σχετικοί αριθμοί. Έχουμε τα πρακτικά από τις ανακρίσεις Σοβιετικών πολιτών που επρόκειτο να φυλακιστούν ή και να εκτελεστούν. Έχουμε γερμανικά έγγραφα και αρχεία όπου αναφέρεται ο αριθμός των εβραίων που εκτελέστηκαν ή που οδηγήθηκαν στους θαλάμους αερίων. Έχουμε σοβιετικά αρχεία όπου αναφέρεται ο αριθμός των νεκρών κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων του 1937-38, όπως και ο αριθμός των εκτελεσμένων Πολωνών στο Κατίν. Μπορούμε να υπολογίσουμε με σχετική ακρίβεια τον αριθμό των εβραίων που εξοντώθηκαν στις μεγάλες πόλεις, αξιοποιώντας μαρτυρίες επιζώντων, αλλά και επίσημα αρχεία και έγγραφα, γερμανικά και σοβιετικά. Μπορούμε σήμερα να κάνουμε μια λίγο-πολύ ασφαλή εκτίμηση για τα θύματα του λιμού στη Σοβιετική Ένωση, έστω και αν δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για όλες τις περιοχές της χώρας. Έχουμε επιστολές του Στάλιν σε στενούς συνεργάτες του, αναφορές σε ανεπίσημες συζητήσεις του Χίτλερ με επιτελείς του, τα ημερολόγια του Χίμλερ, καθώς και άλλες ανάλογου περιεχομένου μαρτυρίες. Το ότι αυτό το βιβλίο μπόρεσε να γραφτεί οφείλεται, εξάλλου, στα επιτεύγματα άλλων ιστορικών, πριν από μένα, ιδιαίτερα στο πεδίο της αξιοποίησης των πρωτογενών πηγών. Παρόλο ότι υπάρχουν σελίδες αυτού του βιβλίου βασισμένες κυρίως σε δική μου πρωτογενή έρευνα σε αρχεία, το πόσο πολλά οφείλω σε συναδέλφους μου ιστορικούς, σημερινούς και παλαιότερους, ο αναγνώστης θα το διαπιστώσει σύντομα, με τη βοήθεια και των υποσημειώσεων.

Διαβάζοντας το βιβλίο, ο αναγνώστης θα έχει την ευκαιρία, μεταξύ άλλων, «να ακούσει τις φωνές» των θυμάτων, αλλά και εκείνες συγγενών και φίλων τους: επίσης, θα έχει την ευκαιρία να πληροφορηθεί ποιοι ακριβώς ήταν αυτοί που έδιναν τις εντολές για την εξόντωση και ποιοι ήταν οι εκτελεστές αυτών των εντολών. Θα ακούσει, επίσης, τη φωνή συγγραφέων και διανοούμενων όπως η Άννα Αχμάτοβα, η Χάνα Αρεντ, ο Γιούζεφ Τσάπσκι, ο Γκίντερ Γκρας, ο Βασίλι Γκρόσμαν, ο Γκάρεθ Τζόουνς, ο Άρθουρ Κάισλερ, ο Τζωρτζ Όργουελ, ο Αλεξάντερ Βάισμπεργκ. Επίσης, θα παρακολουθήσει την πορεία δυο διπλωματών: του Αμερικανού Τζωρτζ Κέναν, ειδικού στις σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση ο οποίος βρέθηκε στη Μόσχα σε κρίσιμες στιγμές, και του Ιάπωνα κατασκόπου Τσιούνε Σουγκιχάρα, ο οποίος, αφού πρώτα υποστήριξε την πολιτική μαζικών εκκαθαρίσεων του Στάλιν, αργότερα έσωσε αρκετούς εβραίους από τις ναζιστικές επιχειρήσεις εξόντωσής τους. Ορισμέ-

νοι από τους συγγραφείς που ανέφερα λίγο πιο πάνω έγιναν, μάλιστα, μάρτυρες θηριωδιών από περισσότερες από μία πλευρές. Κάποιοι από αυτούς έχουν δώσει αξιομνημόνευτες περιγραφές γεγονότων και καταστάσεων, άλλοι δεν έχουν αποφύγει κάποιους συμψηφισμούς, άλλοι έχουν αναλύσει με ιδιαίτερη διαύγεια και οξυδέρκεια όσα συνέβησαν στην εποχή τους. Αν ήθελε κανείς να εντοπίσει κάποιο κοινό στοιχείο σε όλους αυτούς τους συγγραφείς, αυτό είναι η προσπάθειά τους να προσεγγίσουν τις συνέπειες που είχαν για την Ευρώπη οι επιλογές του Χίτλερ και του Στάλιν, σε αντιδιαστολή εν πολλοίς με την απροθυμία των συγχρόνων τους να θίξουν ορισμένα θέματα-ταμπού.

*

Συγκρίνοντας το σοβιετικό και το ναζιστικό καθεστώς, η Χάνα Άρεντ έγραφε το 1951 ότι η «πραγματικότητα» μπορεί να συνεχίσει να υπάρχει μόνο στον βαθμό που θα συνεχίσει να υπάρχει ένας μη ολοκληρωτικός κόσμος. Ο Αμερικανός διπλωμάτης Τζωρτζ Κέναν είχε κάνει ένα αντίστοιχο σχόλιο το 1944, όταν ζούσε στη Μόσχα: «Εδώ υπάρχουν κάποιοι που αποφασίζουν τι είναι αλήθεια και τι είναι ψέμα».

Αλήθεια είναι ότι βολεύει την εξουσία, ή μπορεί η πιστή εξιστόρηση των γεγονότων να υπερβαίνει τις πολιτικές σκοπιμότητες; Η ναζιστική Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση εκτός όλων των άλλων προσπάθησαν να επιβάλουν τον έλεγχό τους και στην Ιστορία. Η Σοβιετική Ένωση ήταν μια χώρα που είχε ως επίσημη ιδεολογία της τον μαρξισμό-λενινισμό και της οποίας οι ηγέτες θεωρούσαν τους εαυτούς τους γνώστες και ερμηνευτές των ιστορικών νόμων. Ο εθνικοσοσιαλισμός προσέβλεπε σε έναν κόσμο ριζικά μεταμορφωμένο, δημιούργημα ανθρώπων που πίστευαν ότι ήταν θέμα βούλησης και φυλετικής υπεροχής να απαλλαγούν από το βάρος του παρελθόντος. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα δώδεκα χρόνια ναζιστικής εξουσίας και τα εβδομήντα τέσσερα σοβιετικής εξουσίας επηρεάζουν σαφώς την ικανότητά μας να αξιολογούμε τον κόσμο στον οποίο ζούμε. Υπάρχουν πολλοί που θεωρούν ότι τα εγκλήματα του ναζιστικού καθεστώτος ήταν τόσο βαριά ώστε δεν είναι καν προσεγγίσιμα με ιστορικούς όρους· πρόκειται για την άλλη όψη της άποψης του Χίτλερ ότι η βούληση μπορεί να θέτει σε δεύτερη μοίρα ακόμα και την ίδια την ιστορική πραγματικότητα. Από την άλλη, υπάρχουν κάποιοι που υποστηρίζουν ότι τα εγκλήματα του Στάλιν, όσο αποτρόπαια και αν είναι, δικαιολογούνταν από την ανάγκη να δημιουργηθεί και να επιβιώσει ένα σύγχρονο κράτος. Αυτή η προσέγγιση, ωστόσο, δεν απέχει πολύ από την αντίληψη του ίδιου του Στάλιν ότι η πορεία της ανθρωπότητας προς τον σοσιαλισμό είναι αναπόδραστη, και επομένως οτιδήποτε ωθεί τα πράγματα προς αυτήν την κατεύθυνση είναι και δικαιολογημένο.

Όμως, αν την Ιστορία δεν την προσεγγίσουμε σε εντελώς διαφορετική βάση, οι Χίτλερ και οι Στάλιν θα εξακολουθήσουν να δίνουν οι ίδιοι στις πράξεις τους και τις επιλογές τους τον χαρακτήρα που επιθυμούν. Ποια μπορεί να είναι αυτή η διαφορετική βάση; Παρότι μια τέτοια προσέγγιση εμπεριέχει στοιχεία στρατιωτικής, πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτισμικής και πνευματικής Ιστορίας, βασικό γνώρισμά της παραμένει η εμμονή σε τρεις βασικές αρχές: α) κανένα γεγονός του παρελθόντος δεν κινείται εκτός των ορίων της ιστορικής έρευνας και της δυνατότητας κατανόησής του με ιστορικούς όρους· β) αναστοχασμός για τη δυνατότητα εναλλακτικών επιλογών και αποδοχή του ρόλου της επιλογής ως καθοριστικού δεδομένου στις ανθρώπινες υποθέσεις και δράσεις· και γ) μεθοδική και συστηματική χρονολογική εστίαση σε όλες εκείνες τις πολιτικές, του ναζιστικού αλλά και του σοβιετικού καθεστώτος, που οδήγησαν στην εξόντωση μεγάλου αριθμού αμάχων και αιχμαλώτων πολέμου. Επιπλέον, η μορφή που παίρνει αυτή η μελέτη και προσέγγιση δεν απορρέει από την πολιτική γεωγραφία των δυο «αυτοκρατοριών», αλλά από την ανθρωπογεωγραφία των θυμάτων. Οι «αιματοβαμμένες χώρες» δεν ορίζονται με πολιτικούς όρους, ή ακόμα και με βάση τις πολιτικές φαντασιώσεις κάποιων· είναι απλώς η περιοχή εκείνη της Ευρώπης όπου τα πιο δολοφονικά καθεστώτα έθεσαν σε εφαρμογή τις κατεξοχήν δολοφονικές τους πολιτικές.

Επί δεκαετίες εβραίοι, Πολωνοί, Ουκρανοί, Λευκορώσοι, Ρώσοι, Λιθουανοί, Λετονοί, Εσθονοί ιστορικοί ανέκρουαν τις ναζιστικές και σοβιετικές προσεγγίσεις στο θέμα των ωμοτήτων και των θηριωδιών, με εθνικά λίγο-πολύ κριτήρια. Ωστόσο, επικεντρώνοντας σε οποιαδήποτε ομάδα θυμάτων με βάση τα εθνικά της ή άλλα χαρακτηριστικά, όσο και αν αυτό γίνεται με όρους άψογους από ιστοριογραφική άποψη, αδυνατούμε να αποδώσουμε ό,τι συνέβη στην περιοχή αυτή της Ευρώπης μεταξύ 1933 και 1945. Όσο καλά και αν μελετήσουμε το παρελθόν της Ουκρανίας, δεν θα γίνουμε σοφότεροι αναφορικά με τα αίτια που προκάλεσαν τον λιμό του 1932-33. Η Ιστορία της Πολωνίας αυτή καθεαυτήν δεν αρκεί για να αντιληφθούμε γιατί τόσο πολλοί Πολωνοί υπήρξαν θύματα των σταλινικών διώξεων και εκκαθαρίσεων. Όσο και αν εντυφήσουμε στην Ιστορία της Λευκορωσίας δεν θα μάθουμε γιατί τόσο πολλοί Λευκορώσοι εξοντώθηκαν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων και σε επιχειρήσεις των Γερμανών κατά των παρτιζάνων. Μια Ιστορία των εβραίων της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης θα περιλαμβάνει ασφαλώς το Ολοκαύτωμα, αλλά δεν θα το εξηγεί. Συχνά, για να μπορούμε να κατανοήσουμε όσα συνέβησαν σε μια εθνότητα, πρέπει να ξέρουμε τι ακριβώς συνέβη σε μιαν άλλη. Από τη διαδικασία αυτή της παράλληλης εξέτασης και της αλληλεξάρτησης δεν εξαιρούνται ούτε το ναζιστικό και το σοβιετικό καθεστώς, των οποίων οι ηγέτες επιδίωξαν να ελέγξουν απόλυτα ό,τι αποκαλώ «αιματοβαμμένες χώρες», και

επομένως έβλεπαν τις εθνότητες που κατοικούσαν εκεί σε συνάρτηση τη μια με την άλλη.

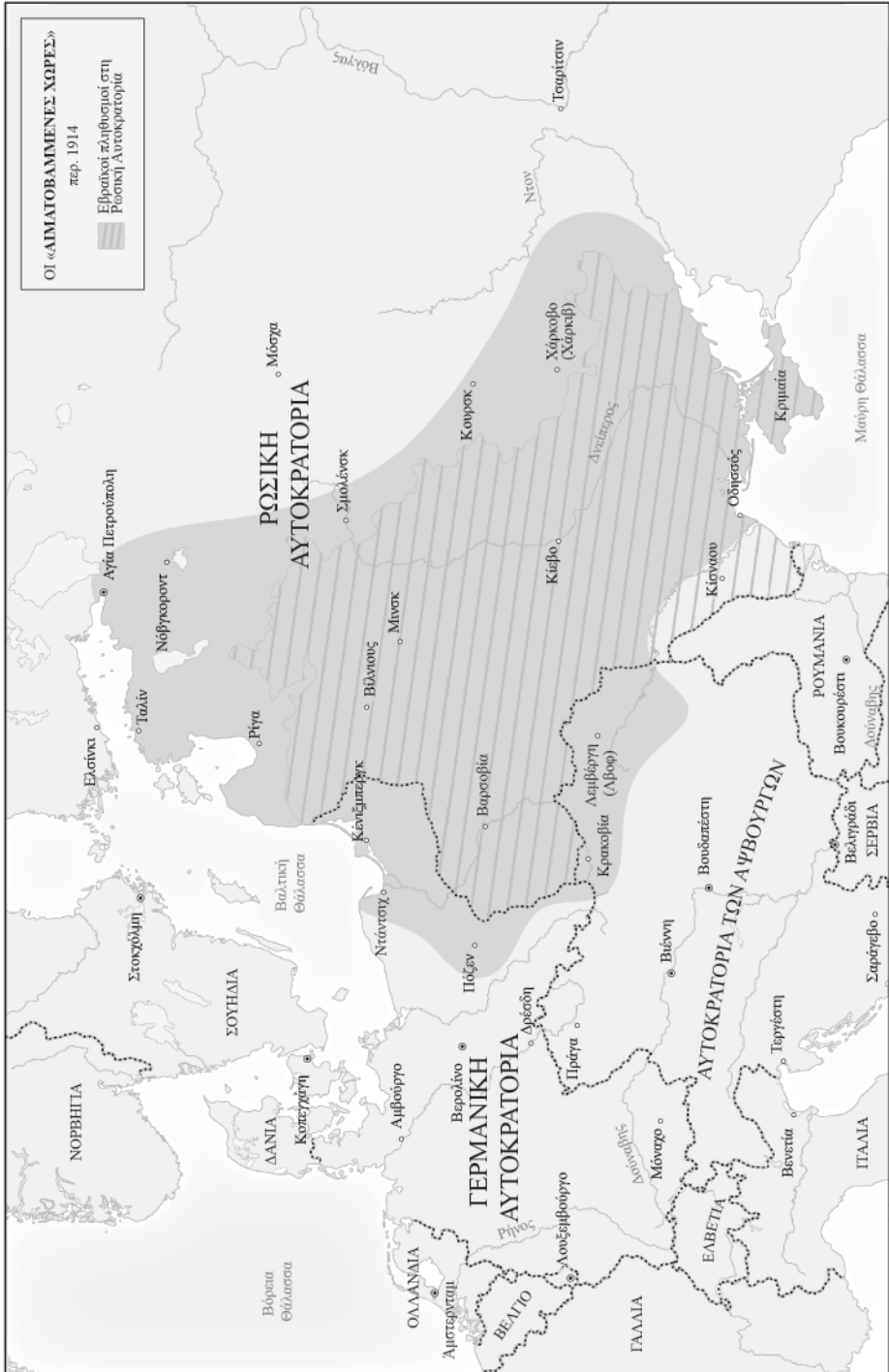
Σήμερα υπάρχει σχεδόν ομοφωνία ότι τα μαζικά εγκλήματα του 20ού αιώνα έχουν ιδιαίτερη σημασία, από ηθική άποψη, και για τον 21ο αιώνα. Από αυτήν την άποψη, είναι μάλλον απορίας άξιον ότι δεν έχει γραφτεί ακόμη μια Ιστορία των «αιματοβαμμένων χωρών». Και όμως, οι διαδικασίες μαζικής εξόντωσης διαφοροποιούν την Ιστορία των εβραίων από την Ιστορία της Ευρώπης, όπως και την Ιστορία της ανατολικής Ευρώπης από εκείνη της δυτικής. Προφανώς τα έθνη δεν δημιουργήθηκαν μέσω των μαζικών εξοντώσεων· ωστόσο, ακόμα και σήμερα, δεκαετίες αφότου το ναζιστικό και το σταλινικό καθεστώς έχουν καταρρεύσει, οι μαζικές δολοφονίες επηρεάζουν σαφώς τις ανάμεσά τους διαχωριστικές γραμμές. Εδώ προσπαθώ να εξετάσω το ναζιστικό και το σοβιετικό καθεστώς από κοινού, όπως από κοινού εξετάζω και την Ιστορία των εβραίων με εκείνη των άλλων λαών της περιοχής, ή την Ιστορία των επιμέρους λαών της ευρύτερης περιοχής. Με απασχολούν εδώ τα θύματα αλλά και οι θύτες, οι ιδεολογίες και οι σχεδιασμοί, τα πολιτικά καθεστώτα και η κοινωνική πραγματικότητα. Πρόκειται για μια Ιστορία των ανθρώπων που βρήκαν τον θάνατο λόγω πολιτικών αποφάσεων που πάρθηκαν κάπου αρκετά μακριά από τον τόπο όπου κατοικούσαν, στο Βερολίνο ή στη Μόσχα. Η εμφάνιση του Χίτλερ και του Στάλιν στο προσκήνιο ήταν αυτή που μετέτρεψε τους τόπους όπου κατοικούσαν αυτοί οι άνθρωποι σε «αιματοβαμμένες χώρες».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΧΙΤΛΕΡ ΚΑΙ ΣΤΑΛΙΝ

Οι ρίζες του ναζιστικού και του σοβιετικού καθεστώτος, αλλά και της διασταύρωσής τους στις «αιματοβαμμένες χώρες», βρίσκονται στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος διέλυσε τις παλιές χερσαίες αυτοκρατορίες της Ευρώπης και συγχρόνως εξέθρεψε όνειρα και ελπίδες για τη δημιουργία νέων χωρών. Η δυναστική αρχή της αυτοκρατορικής εξουσίας αντικαταστάθηκε από την εύθραυστη ακόμη τότε αρχή του εθνικού αυτοπροσδιορισμού. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, από το 1914 έως το 1918, εκατομμύρια άνδρες πολέμησαν και σκοτώθηκαν για υποθέσεις που ήταν για αυτούς αρκετά αφηρημένες και απόμακρες, στο όνομα «πατρίδων» που είτε έπνεαν ήδη τα λείψια, είτε απλώς κυοφορούνταν. Μετά το τέλος του πολέμου νέα κράτη δημιουργήθηκαν σχεδόν «εκ του μηδενός» και εκατομμύρια πολίτες εξολοθρεύτηκαν ή αναγκάστηκαν να μετοικήσουν με σχετικά συνοπτικές διαδικασίες. Περισσότεροι από ένα εκατομμύριο Αρμένιοι εξοντώθηκαν από τις οθωμανικές αρχές, Γερμανοί και εβραίοι διώχτηκαν από τα εδάφη της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας, ενώ δεν ήταν λίγοι και εκείνοι που «ανταλλάχθηκαν» μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας ή Τουρκίας και Ελλάδας. Εξίσου σημαντική εξέλιξη υπήρξε η αποδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας που έφερε ο πόλεμος του 1914-18. Το ελεύθερο εμπόριο όπως το είχε γνωρίσει ένας Ευρωπαίος του 1914 θα αποτελούσε οριστικά παρελθόν, όπως παρελθόν θα αποτελούσε για τους περισσότερους Ευρωπαίους και το πριν από το 1914 βιοτικό τους επίπεδο.

Τα δυο στρατόπεδα που συγκρούστηκαν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν από τη μια οι λεγόμενες Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανική Αυτοκρατορία, Αυτοκρατορία των Αψβούργων, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Βουλγαρία) και από την άλλη οι δυνάμεις της λεγόμενης Αντάντ (Entente Cordiale, Εγκάρδιας Συνεννόησης), η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία, η Σερβία, η Ιταλία (μετά το 1915), οι Ηνωμένες Πολιτείες (μετά το 1917). Η τελική νίκη της Αντάντ είχε ως συνέπεια, μεταξύ άλλων, τη διάλυση τριών χερσαίων αυτοκρατοριών: της Γερμανικής, των Αψβούργων και της Οθωμανικής. Με βάση τις συνθήκες που υπογράφηκαν μετά τον πόλεμο (των Βερσαλλιών με τη Γερμανία, του Αγίου Γερμανού με την Αυστρία, του Τριανόν με την Ουγγαρία, του Νεϊγύ με τη Βουλγαρία, των Σεβρών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία), τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες αντικατέστησαν εθνικά



κράτη και τα μοναρχικά καθεστώτα κοινοβουλευτικές δημοκρατίες. Αλλά και οι ευρωπαϊκές εκείνες δυνάμεις που ανήκαν στο στρατόπεδο των νικητών, όπως η Μεγάλη Βρετανία και (κυρίως) η Γαλλία, βγήκαν από τον πόλεμο του 1914-18 σημαντικά εξασθενημένες. Στις νικήτριες χώρες πολλοί ήταν εκείνοι που έτρεφαν την αυταπάτη πως μετά το 1918 η ζωή θα ήταν και πάλι λίγο-πολύ η ίδια με ό,τι είχαν γνωρίσει κατά την προπολεμική περίοδο. Από την άλλη, στις ηττημένες χώρες υπήρχαν επαναστατικές δυνάμεις που πίστευαν ότι θα μπορούσαν να πάρουν τα πράγματα στα χέρια τους, ότι το αιματοκύλισμα που είχε προηγηθεί θα οδηγούσε, αν μη τι άλλο, σε ριζικές κοινωνικές αλλαγές, έτσι που να δοθεί αναδρομικά κάποιο νόημα στις εκατόμβες του πολέμου και να υπάρξει ένα είδος «αποζημίωσης» για τις άσκοπες θυσίες.

Το πιο σημαντικό από αυτά τα οράματα ήταν το όραμα μιας κομμουνιστικής κοινωνίας. Το τέλος του πολέμου συνέπιπτε με τα εβδομήντα χρόνια αφού ο Καρλ Μαρξ και ο Φρίντριχ Ένγκελς είχαν δημοσιεύσει το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, το οποίο κατέληγε στην περιώνυμη έκκληση: «Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!». Οι βασικές αρχές και προτάσεις του μαρξισμού, για το τέλος του καπιταλισμού και των παραγωγικών σχέσεων που κυριαρχούσαν σε αυτόν, αλλά και για αντικατάστασή του από ένα νέο κοινωνικό σύστημα, τον σοσιαλισμό, που θα απελευθέρωνε την εργατική τάξη και θα άνοιγε για την ανθρωπότητα μια νέα εποχή, είχαν εμπνεύσει έως τότε ποικίλα επαναστατικά ρεύματα και κινήματα. Κατά τους μαρξιστές, η ιστορική πρόοδος και η συνακόλουθη ηθική αναγέννηση της ανθρωπότητας ήταν πάντα άμεσα συναρτημένη με την έκβαση της πάλης των τάξεων· η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων διαμόρφωνε νέα οικονομικά δεδομένα, τα οποία και δημιουργούσαν νέα κοινωνικά στρώματα, τα οποία με τη σειρά τους αμφισβητούσαν την κυρίαρχη πολιτική τάξη πραγμάτων. Στις μέρες του Μαρξ και του Ένγκελς η ταξική πάλη συμπυκνωνόταν στη σύγκρουση ανάμεσα σε εκείνους που κατείχαν τα σύγχρονα μέσα παραγωγής, τα εργοστάσια, και εκείνους που δούλευαν σε αυτά. Εξού και, με βάση τις εκτιμήσεις τους, η επανάσταση ήταν αναμενόμενο να ξεσπάσει στις πιο προηγμένες βιομηχανικά χώρες, όπως στη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία, όπου η εργατική τάξη ήταν ήδη πολυπληθής.

Φέροντας αναστάτωση στην καπιταλιστική τάξη πραγμάτων και αποδυναμώνοντας τις μεγάλες αυτοκρατορίες, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν φανερό ότι θα ευνοούσε τους κατά τόπους επαναστάτες. Ωστόσο, το 1914 οι περισσότεροι μαρξιστές, έχοντας ήδη δει τα κόμματά τους να αποκτούν γερές βάσεις στο πολιτικό σύστημα της χώρας τους, επέλεξαν να ψηφίσουν τις πολεμικές πιστώσεις και να αποδεχτούν την πολιτική της «εθνικής ενότητας». Ένας, ωστόσο, από αυτούς που δεν υιοθέτησαν ανάλογη στάση ήταν ο Λένιν, ηγέτης του ρωσικού κόμματος των Μπολσεβίκων. Ο Λένιν λοιπόν, εκφραστής μιας βολονταριστικής ανάγνωσης του

μαρξισμού σύμφωνα με την οποία μια ομάδα επαναστατών μπορεί να πυροδοτήσει –ή έστω να επιταχύνει– τις κοινωνικές ή/και ιστορικές διεργασίες, διαμόρφωσε σταδιακά την άποψη ότι ο πόλεμος θα μπορούσε να αποτελέσει τη χρυσή ευκαιρία για την επανάσταση. Για έναν βολонταριστή όπως ο Λένιν, ήταν καθήκον των επαναστατών και του επαναστατικού κόμματός τους να «σπρώξουν» την Ιστορία προς την κατεύθυνση που είχε υποδείξει ο Μαρξ, ο οποίος άλλωστε θεωρούσε προϋπόθεση για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας τη συνειδητή δράση των επαναστατικών δυνάμεων. Η χώρα, βέβαια, από την οποία προερχόταν ο Λένιν ήταν μια κατά βάση αγροτική χώρα, στην οποία, σύμφωνα με τις θεμελιώδεις μαρξικές αρχές και προσεγγίσεις, δεν υπήρχαν οι οικονομικές προϋποθέσεις για επανάσταση. Ωστόσο, ο Λένιν διατύπωσε μια θεωρία που μπορούσε να εξυπηρετήσει αποτελεσματικά τον επαναστατικό του οίστρο. Σύμφωνα με τις αναλύσεις του, το καπιταλιστικό σύστημα είχε πάρει παράταση ζωής μέσω της ιμπεριαλιστικής/αποικιοκρατικής του εξάπλωσης, όμως ο πόλεμος μεταξύ των αποικιοκρατικών δυνάμεων και των χερσαίων αυτοκρατοριών θα άνοιγε τον δρόμο για την επανάσταση. Όταν η Ρωσική Αυτοκρατορία ήταν η πρώτη από τις εμπόλεμες μεγάλες δυνάμεις που κατέρρευσε, ο Λένιν θεώρησε πως είχε έρθει η ώρα του.

Οι εξουθενωμένοι στρατιώτες και οι εξαθλιωμένοι αγρότες της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είχαν φτάσει στα όριά τους στις αρχές του 1917. Μετά τη λαϊκή εξέγερση του Φεβρουαρίου που ανέτρεψε το τσαρικό καθεστώς, τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβαν υποστηρικτές της φιλελεύθερης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, οι οποίοι μάλιστα έκαναν μια ακόμα προσπάθεια να κερδίσουν τον πόλεμο, εξαπολύοντας νέα επίθεση κατά των γερμανικών και αυστρουγγρικών δυνάμεων. Εκείνη ακριβώς την περίοδο οι Γερμανοί «χρησιμοποίησαν» τον Λένιν σαν ένα ακόμα μυστικό όπλο τους, φροντίζοντας να φτάσει ασφαλής από την Ελβετία όπου ζούσε στην Αγία Πετρούπολη, τον Απρίλιο του 1917. Έχοντας δίπλα του έναν χαρισματικό συνεργάτη όπως ο Τρότσκι, εξασφαλισμένη την πειθαρχία των στελεχών και μελών του κόμματός του, αλλά και την υποστήριξη κάποιων τμημάτων του πληθυσμού, ο Λένιν κατάφερε να πάρει την εξουσία στα χέρια του, με ένα καλά οργανωμένο πραξικόπημα στην πρωτεύουσα της χώρας, τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς. Τον Μάρτιο του 1918 το καθεστώς το οποίο ο Λένιν είχε εν τω μεταξύ εγκαθιδρύσει στη Ρωσία υπέγραψε με τις Κεντρικές Δυνάμεις τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, με βάση την οποία η δυτική Λευκορωσία, η Ουκρανία, τμήμα της περιοχής του Καυκάσου, οι Βαλτικές Χώρες, καθώς και η Πολωνία, περνούσαν υπό τον έλεγχο των Γερμανών. Εν μέρει λοιπόν, και χάρις στη δράση του Λένιν, η Γερμανία κέρδισε ουσιαστικά τον πόλεμο στο Ανατολικό Μέτωπο, κυριαρχώντας μάλιστα –πρόσκαιρα, έστω– σε μεγάλο μέρος της ανατολικής Ευρώπης.

Ο Λένιν εξασφάλισε ειρήνη για τη χώρα του καταβάλλοντας, ωστόσο, βαρύ τίμημα: την κυριαρχία της Γερμανίας σε μεγάλο τμήμα της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Η εκτίμηση του καθεστώτος των Μπολσεβίκων, πάντως, ήταν ότι οι εξεγέρσεις θα οδηγούσαν σύντομα σε κατάρρευση και τη Γερμανική Αυτοκρατορία, όπως άλλωστε και το καταπιεστικό καπιταλιστικό σύστημα γενικότερα, με αποτέλεσμα να εξαπλωθεί η επανάσταση στη Δύση. Κατά τους Λένιν και Τρότσκι, την πιθανολογούμενη ήττα της Γερμανίας στο Δυτικό Μέτωπο θα την ακολουθούσε η γενικευμένη εξέγερση της γερμανικής εργατικής τάξης. Αυτή ήταν, άλλωστε, και η εξήγηση που έδιναν ο Λένιν και ο Τρότσκι για την ανορθόδοξη από μαρξιστική άποψη δική τους επανάσταση: ήταν απλώς η πρώτη πράξη, το προοίμιο, της εξέγερσης του προλεταριάτου στις βιομηχανικά πιο αναπτυγμένες χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης. Στα τέλη του 1918 και στις αρχές του 1919 φάνηκε προς στιγμήν να δικαιώνεται ο Λένιν στις εκτιμήσεις του. Πράγματι οι Γερμανοί ηττήθηκαν στο Δυτικό Μέτωπο από τους Συμμάχους (Γάλλους, Βρετανούς και Αμερικανούς) το φθινόπωρο του 1918, με αποτέλεσμα να αναγκαστούν να εγκαταλείψουν –αν και νικητές στο Ανατολικό Μέτωπο– τα εδάφη που είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους με τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Την ίδια εποχή εξεγέρσεις ξεσπούσαν στο εσωτερικό της Γερμανίας, με πρωτοβουλία των πιο επαναστατικών στοιχείων, ενώ και το νεότευκτο σοβιετικό καθεστώς επωφελούνταν, ανακτώντας εδάφη στη Λευκορωσία και την Ουκρανία που αποτελούσαν έως πρόσφατα τμήμα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.

Η κατάρρευση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας πρώτα και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας έπειτα από περίπου έναν χρόνο άφησε ουσιαστικά κενό εξουσίας στην ανατολική Ευρώπη, το οποίο το καθεστώς των Μπολσεβίκων, παρά τις προσπάθειές του, δεν κατάφερε να καλύψει. Ενόσω ο δημιουργημένος από τον Λένιν και τον Τρότσκι Κόκκινος Στρατός ήταν απασχολημένος σε εμφύλιες συγκρούσεις στη Ρωσία και την Ουκρανία, η Φινλανδία, η Εσθονία, η Λετονία, η Λιθουανία και η Πολωνία είχαν βρει την ευκαιρία να κηρύξουν την ανεξαρτησία τους. Η σοβιετική Ρωσία των Μπολσεβίκων είδε, λοιπόν, την επικράτειά της στα δυτικά να συρρικνώνεται σε σχέση με τα σύνορα της τσαρικής Ρωσίας του 1914. Από τις χώρες που είχαν αποκτήσει πρόσφατα την ανεξαρτησία τους στα δυτικά σύνορα της σοβιετικής Ρωσίας η Πολωνία ήταν όχι μόνον η μεγαλύτερη, αλλά και χωρίς αμφιβολία η στρατηγικά και γεωπολιτικά πιο σημαντική. Περισσότερο απ' ό,τι οποιαδήποτε χώρα από όσες δημιουργήθηκαν μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Πολωνία άλλαξε ριζικά την ισορροπία δυνάμεων στην ανατολική Ευρώπη. Ακόμα και αν δεν ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να γίνει μεγάλη δύναμη, η Πολωνία ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να αποτρέψει τα σχέδια όποιας μεγάλης δύναμης θα επιχειρούσε να επεκταθεί εις

βάρους της. Για πρώτη φορά έπειτα από περίπου έναν αιώνα η Ρωσία και η Γερμανία δεν είχαν πλέον κοινά σύνορα· ανάμεσά τους εκτεινόταν η Πολωνία, λειτουργώντας ως κράτος-ανάχωμα στις όποιες επεκτατικές βλέψεις τους και αποτελώντας εν πολλοίς «καρφί στο μάτι» τόσο της Μόσχας όσο και του Βερολίνου.

Για την Πολωνία και τους Πολωνούς η ανεξαρτησία τους ήταν... ιδεολογία. Ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, όταν οι τρεις μεγάλες γειτονικές αυτοκρατορίες προχώρησαν στον τρίτο κατά σειρά (1772, 1793, 1795) διαμελισμό της Πολωνίας, δεν είχε υπάρξει πολωνικό κράτος. Όλον τον 19ο αιώνα η ιδέα και το όραμα μιας ανεξάρτητης Πολωνίας παρέμεναν διακαής πόθος σχεδόν όλων των Πολωνών. Η ανεξάρτητη Πολωνία, η ίδρυση της οποίας διακηρύχθηκε τον Νοέμβριο του 1918, ήταν απόρροια της κατάρρευσης, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, και των τριών αυτοκρατοριών που είχαν μοιράσει μεταξύ τους τα πολωνικά εδάφη κατά τον 18ο αιώνα. Αυτή ακριβώς την κατάσταση πραγμάτων κατάφερε να αξιοποιήσει ο ηγέτης της νέας, ανεξάρτητης Πολωνίας, ο Γιούζεφ Πιλσούντσκι [ή Πιουσούντσκι, όπως είναι η ορθή προφορά του ονόματός του στα πολωνικά]. Έχοντας υπάρξει σοσιαλιστής στα νιάτα του, ο Πιλσούντσκι είχε εξελιχθεί σε ακραιφνή πραγματιστή, ικανό να αξιοποιεί ακόμα και τις αντιθέσεις μεταξύ των τριών κατακτητριών αυτοκρατοριών, της Ρωσικής, της Γερμανικής και εκείνης των Αψβούργων. Όταν και οι τρεις αυτές αυτοκρατορίες είχαν πια καταρρεύσει, ο Πιλσούντσκι και οι οπαδοί του, που είχαν ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου σχηματίσει στρατιωτικά σώματα, ήταν πλέον σε θέση να κηρύξουν και επισήμως την ανεξαρτησία της χώρας τους. Ο κύριος πολιτικός αντίπαλος του Πιλσούντσκι, ο εθνικιστής Ρόμαν Ντμάρσκι, υπερασπίστηκε τα εθνικά δίκαια των Πολωνών ενώπιον των νικητών Συμμάχων, στο Παρίσι. Τελικά, η νέα Πολωνία θα μπορούσε να προσβλέπει σε ευνοϊκή ρύθμιση των δυτικών της συνόρων, χάρις και στην υποστήριξη που είχε από τις νικήτριες δυνάμεις της Αντάντ, χωρίς ωστόσο να ισχύει κάτι αντίστοιχο και για τα ανατολικά της σύνορα, όπου η κατάσταση παρέμενε ρευστή και όπου δεν ήταν εύκολο για την Αντάντ να επιβάλει την όποια θέλησή της.

Το 1919-20 το καθεστώς των Μπολσεβίκων και η Πολωνία είχαν εμπλακεί σε έναν μεταξύ τους πόλεμο ο οποίος υπήρξε αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση όχι μόνον του χάρτη αλλά και της νέας κατάστασης πραγμάτων στην ανατολική Ευρώπη. Όταν οι Γερμανοί αποχώρησαν, η Ουκρανία και η Λευκορωσία πέρασαν και πάλι στα χέρια των Μπολσεβίκων, δίχως ωστόσο αυτή η εδαφική επέκταση να αναγνωρίζεται από την πολωνική ηγεσία. Ο Πιλσούντσκι θεωρούσε ότι ιστορικά αυτά τα εδάφη συνδέονταν με την Πολωνία και επιθυμούσε ένα είδος αναβίωσης της παλαιάς «κοινοπολιτείας» Πολωνίας και Λιθουανίας. Επιπλέον, είχε την ελπίδα ότι ο πολωνικός στρατός θα μπορούσε να βοηθήσει τους Ουκρανούς να αποκτήσουν

δικό τους ανεξάρτητο κράτος. Από τη στιγμή, ωστόσο, που οι Μπολσεβίκοι είχαν επιβάλει τον έλεγχό τους στην Ουκρανία ήδη το 1919 και είχαν αναχαιτίσει την πολωνική επίθεση εκεί την άνοιξη του 1920, οι Λένιν και Τρότσκι θεώρησαν ότι ήταν ευκαιρία να μεταλαμπαδεύσουν την επανάσταση στην Πολωνία, έστω και αν αυτό σήμαινε να αξιοποιηθούν οι ξιφολόγχες του Κόκκινου Στρατού προκειμένου να κεντρίσουν τους Πολωνούς εργάτες να ανταποκριθούν στην ιστορική τους αποστολή. Αφού πρώτα θα «έπεφτε» η Πολωνία, η επανάσταση θα μπορούσε να μεταφερθεί, πολύ ευκολότερα και με τη συνδρομή πάντα του Κόκκινου Στρατού, στη Γερμανία.

Όμως, το σχέδιο αυτό για επέκταση της σοβιετικής εξουσίας έως το Βερολίνο ανακόπηκε τον Αύγουστο του 1920, στις παρυφές της Βαρσοβίας από τις δυνάμεις του Πιλσούντσκι, οι οποίες μάλιστα απώθησαν τον Κόκκινο Στρατό έως τα εδάφη της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας. Την εποχή εκείνη ο Στάλιν υπηρετούσε ως πολιτικός επίτροπος του Κόκκινου Στρατού στο ουκρανικό μέτωπο, όπου μάλιστα οι χειρισμοί του, ως προς τον συντονισμό των σοβιετικών δυνάμεων και την εξουδετέρωση ενός ελιγμού των δυνάμεων του Πιλσούντσκι, είχαν αποδειχθεί μάλλον ατυχείς. Βέβαια, η νίκη των Πολωνών δεν σήμαινε και συντριβή για τον Κόκκινο Στρατό και το καθεστώς των Μπολσεβίκων· τα πολωνικά στρατεύματα ήταν υπερβολικά καταπονημένα για να μπορούν να προελάσουν έως τη Μόσχα, αλλά και η πολωνική κοινωνία ήταν αμφίβολο αν θα έβλεπε θετικά ένα τέτοιο εγχείρημα. Έτσι, τελικά, οι περιοχές όπου κατοικούσαν Λευκορώσοι και Ουκρανοί μοιράστηκαν μεταξύ Πολωνίας και Σοβιετικής Ρωσίας. Το νεαρό πολωνικό κράτος θα ήταν, λοιπόν, ένα εν πολλοίς πολυεθνικό κράτος, αφού, εκτός από τους Πολωνούς που αποτελούσαν τα 2/3 του πληθυσμού, θα περιλάμβανε ακόμα περίπου 5 εκατομμύρια Ουκρανούς, 3 εκατομμύρια εβραίους, 1 εκατομμύριο Λευκορώσους, και κάτι λιγότερο από 1 εκατομμύριο Γερμανούς. Έτσι, παρά τις αναφορές στο «πολωνικό έθνος» που υπήρχαν στο Σύνταγμα της χώρας, η Πολωνία είχε τον μεγαλύτερο εβραϊκό πληθυσμό από όλες τις χώρες της Ευρώπης, αλλά και τον δεύτερο μεγαλύτερο (μετά τη Σοβιετική Ένωση) ουκρανικό και λευκορωσικό πληθυσμό. Με άλλα λόγια, τόσο στη Σοβιετική Ρωσία όσο και στην Πολωνία οι τρεις πιο σημαντικές μειονότητες ήταν οι εβραίοι, οι Ουκρανοί και οι Λευκορώσοι.

Την ίδια εποχή που τα ανατολικά σύνορα της Πολωνίας άλλαζαν ανάλογα και με την έκβαση των πολεμικών συγκρούσεων, τα δυτικά της σύνορα, όπως και γενικότερα τα σύνορα στην κεντρική και δυτική Ευρώπη, αποφασίζονταν από τις νικήτριες δυνάμεις του Πολέμου στις συνδιασκέψεις της ειρήνης. Η ηττημένη Γερμανία προσπαθούσε να δείξει ότι επιθυμούσε συνεννόηση και συνδιαλλαγή με τους χτεσινούς αντιπάλους της. Άλλωστε, είχε ήδη επιλέξει να αυτοανακηρυχθεί (με το Σύνταγμα της Βαϊμάρης) δημοκρατία, εξέλιξη που Γάλλοι, Βρετανοί και Αμερικανοί τη θε-

ώρησαν οπωσδήποτε θετική. Το πανίσχυρο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (SPD) είχε, άλλωστε, αποκηρύξει το μπολσεβίκικο μοντέλο και δεν επιδίωκε επαναστατική ανατροπή του κοινωνικού συστήματος στη χώρα. Οι περισσότεροι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, που είχαν ταχθεί στο πλευρό της αυτοκρατορικής κυβέρνησης ως προς την κήρυξη και τη διεξαγωγή του πολέμου, τώρα θεωρούσαν την κατάργηση της μοναρχίας και την ανακήρυξη της δημοκρατίας σημαντικό βήμα προόδου. Ωστόσο, αυτό το πνεύμα συμμόρφωσης και καταλλαγής δεν φάνηκε να αποδίδει ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε το μεταπολεμικό μέλλον της Γερμανίας και τις σχετικές αποφάσεις των Συμμάχων. Σε αντιδιαστολή με ό,τι συνέβαινε παραδοσιακά στην Ευρώπη μετά τη λήξη ενός πολέμου, η Γερμανία δεν ήταν καν παρούσα στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, στις Βερσαλλίες· οι όποιες αποφάσεις μάλλον υπαγορεύτηκαν στους Γερμανούς, χωρίς καν να υπάρξει ουσιαστική διαπραγμάτευση μαζί τους. Η γερμανική κυβέρνηση δεν είχε άλλη επιλογή από το να υπογράψει τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, τον Ιούνιο του 1919, όμως πολλοί λίγοι Γερμανοί πολιτικοί ένιωθαν υποχρεωμένοι να στηρίξουν την υλοποίηση όσων είχαν συμφωνηθεί.

Παρά τις ηθικολογικές διακηρύξεις των Συμμάχων, η Συνθήκη των Βερσαλλιών ήταν σχετικά εύκολο να κατηγορηθεί για υποκρισία. Όσο διαρκούσε ο πόλεμος κατά των αυτοκρατοριών της ηπειρωτικής Ευρώπης, οι δυνάμεις της Αντάντ τόνιζαν ιδιαίτερα τον ρόλο τους ως υποστηρικτριών του αιτήματος των κεντροευρωπαϊκών λαών για εθνική αποκατάσταση και ανεξαρτησία. Ιδιαίτερα οι Αμερικανοί και ο πρόεδρος τους δήλωναν με κάθε ευκαιρία ότι σκοπός της συμμετοχής τους στον πόλεμο ήταν, μεταξύ άλλων, η πλήρης εφαρμογή της αρχής του εθνικού αυτοπροσδιορισμού. Από την άλλη, οι Γάλλοι, που είχαν υποστεί και τις πιο βαριές απώλειες κατά τη διάρκεια του πολέμου, ήθελαν αφενός να τιμωρηθούν παραδειγματικά οι Κεντρικές Δυνάμεις, και αφετέρου να «αποζημιωθούν» οι λαοί-σύμμαχοι της Αντάντ. Έτσι, η Συνθήκη των Βερσαλλιών κατέληξε να αντιστρατεύεται εν πολλοίς την αρχή για την οποία οι Σύμμαχοι ισχυρίζονταν ότι είχαν πολεμήσει: την αρχή του εθνικού αυτοπροσδιορισμού, την αρχή της αυτοδιάθεσης. Στις Βερσαλλίες (Ιούνιος 1919), αλλά και με τη Συνθήκη του Τριανόν (με την Ουγγαρία, Ιούνιος 1920) και τη Συνθήκη των Σεβρών (με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, Αύγουστος 1920), σύμμαχοι της Αντάντ όπως οι Πολωνοί, οι Τσέχοι ή οι Ρουμάνοι είδαν τις εδαφικές τους διεκδικήσεις να ικανοποιούνται, έστω και αν αυτό σήμαινε ότι στα εδάφη τους θα ζούσαν και πολυπληθείς εθνικές μειονότητες. Και βέβαια, η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος ήταν ότι οι αντίπαλοι της Αντάντ στον πόλεμο (Γερμανοί, Ούγγροι, Βούλγαροι) θα έβλεπαν την επικράτειά τους να συρρικνώνεται και ομοεθνείς τους να αποτελούν απλώς μειονότητες σε γειτονικές χώρες.

Ο Ρωσοπολωνικός Πόλεμος διήρκεσε λίγο περισσότερο από έναν χρόνο: περί-

που, από την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών έως την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών. Στο μέτρο λοιπόν που, ενώ συζητούνταν οι όροι των συνθηκών με τις ηττημένες δυνάμεις (Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία, Βουλγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία), οι πολεμικές συγκρούσεις στην ανατολική Ευρώπη συνεχίζονταν, η νέα, μεταπολεμική τάξη πραγμάτων ήταν εν μέρει σχεδιασμένη «επί χάρτου», σχεδόν «στον αέρα». Μια από τις προϋποθέσεις για αν ισχύσουν όσα αποφασίστηκαν ήταν να μην υπάρξουν επαναστατικές ανατροπές και σε άλλες χώρες, εμπνευσμένες από το παράδειγμα των Μπολσεβίκων ή και υποκινημένες από αυτούς. Λόγου χάριν, στο μέτρο που ο Ρωσοπολωνικός Πόλεμος συνεχιζόταν, οι οπαδοί της επανάστασης στη Γερμανία μπορούσαν ίσως να προσβλέπουν στη βοήθεια του Κόκκινου Στρατού. Επίσης, η απειλή κατά της νεαρής Γερμανικής Δημοκρατίας δεν προερχόταν μόνον από την επαναστατική αριστερά αλλά και από την εξτρεμιστική δεξιά. Οι Γερμανοί στρατιώτες που επέστρεφαν από το Ανατολικό Μέτωπο χωρίς να έχουν ηττηθεί δεν έβλεπαν τον λόγο για τον οποίο, αν και νικητές στο δικό τους πεδίο της μάχης, θα έπρεπε να δεχτούν τους ταπεινωτικούς για τη χώρα τους όρους που είχε υπογράψει η κυβέρνηση της Γερμανικής Δημοκρατίας. Έτσι, αρκετοί βετεράνοι του πολέμου έσπευδαν να πλαισιώσουν ακροδεξιά ένοπλα σώματα, αποφασισμένα να πατάξουν κάθε απόπειρα κομμουνιστικής επανάστασης. Μάλιστα, και η γερμανική κυβέρνηση, επικεφαλής της οποίας ήταν στελέχη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, θεωρώντας ότι δεν είχε εναλλακτική λύση, δεν δίσταζε σε ορισμένες περιπτώσεις να βασίζεται σε αυτές τις ακροδεξιές ένοπλες ομάδες προκειμένου να καταστείλει απόπειρες κομμουνιστικής εξέγερσης.

Η νίκη των Πολωνών κατά του Κόκκινου Στρατού στις παρυφές της Βαρσοβίας, τον Αύγουστο του 1920, έβαλε προς στιγμινή τέλος στις ελπίδες των Μπολσεβίκων για επαναστατικές εξελίξεις και ανατροπές στην Ευρώπη. Η Συνθήκη της Ρίγας, τον Μάρτιο του 1921 μεταξύ Σοβιετικής Ρωσίας και Πολωνίας, ήταν αυτή που, κατά μία έννοια, έθεσε οριστικά τέλος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με αυτήν, τα ανατολικά σύνορα της Πολωνίας οριστικοποιήθηκαν, ενώ η Ουκρανία και η Λευκορωσία μοιράστηκαν ανάμεσα στους δυο ισχυρούς γείτονες και θα παρέμεναν για αρκετά χρόνια ακόμη «μήλον της έριδος» μεταξύ τους. Τέλος, ο μπολσεβικισμός, αφήνοντας προσώρας κατά μέρος τις φιλοδοξίες του να προκαλέσει επαναστατική ανάφλεξη στην Ευρώπη, θα μετατρέποταν έκτοτε σταδιακά σε κρατική ιδεολογία. Η Σοβιετική Ένωση, η οποία θα δημιουργηθεί τον επόμενο χρόνο, τον Δεκέμβριο του 1922, θα είναι ένα κράτος σαν όλα τα άλλα, από άποψη τουλάχιστον διεθνούς υπόστασης και επίσημα αναγνωρισμένων συνόρων. Παράλληλα με τις ελπίδες για κομμουνιστική ανάφλεξη και με τις πολεμικές συγκρούσεις, την ίδια λίγο-πολύ εποχή θα θαφτούν οριστικά και οι ελπίδες ορισμένων κύκλων για αντεπαναστατική ανατροπή στη Σο-

βιετική Ρωσία, αλλά και για επικράτηση της ακροδεξιάς στη Δύση προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος μιας κομμουνιστικής επανάστασης. Αυτοί που ευελπιστούσαν, από ακροαριστερή ή από ακροδεξιά σκοπιά, ότι η Γερμανική Δημοκρατία θα ανατρεπόταν σύντομα θα έπρεπε στο εξής να αναθεωρήσουν τη στρατηγική τους, ξέροντας ότι δεν θα μπορούσαν πλέον να προσβλέπουν σε ενδεχόμενη εξωτερική βοήθεια. Έτσι, στη Γερμανία, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα θα εξελιχθεί σε στυλοβάτη και κατεξοχήν υπερασπιστή της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ενώ το Κομμουνιστικό Κόμμα θα εκθειάζει το σοβιετικό μοντέλο και θα υπακούει στα κελεύσματα της Μόσχας, και ειδικότερα της Κομιντέρν (Κομμουνιστικής Διεθνούς), την οποία είχε ιδρύσει ήδη το 1919 ο Λένιν. Όσο για τη γερμανική ακροδεξιά, θα έθετε όλο και περισσότερο ως στόχο της την ανατροπή των όρων που είχαν επιβληθεί στη χώρα από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών ως προϋπόθεση για την ανασυγκρότηση και την αναγέννηση της Γερμανίας.

Η ανασυγκρότηση της Γερμανίας φαινόταν πιο δύσκολη απ' ό,τι πράγματι ήταν. Η Γερμανία, η οποία είχε θεωρηθεί υπεύθυνη για τον πόλεμο, είχε όχι μόνο μεγάλες απώλειες σε εδάφη και σε ανθρώπινες ζωές, αλλά είχε στερηθεί και το δικαίωμα να διαθέτει στρατό. Αν και στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ήταν έρμαιο του υπερπληθωρισμού και του πολιτικού χάους, μολαταύτα η Γερμανία παρέμενε –δυστυχώς, τουλάχιστον– η πιο ισχυρή χώρα της Ευρώπης: ο πληθυσμός της υπολειπόταν μόνον εκείνου της Σοβιετικής Ένωσης, το βιομηχανικό της δυναμικό ήταν τεράστιο, τα εδάφη της είχαν παραμείνει εν πολλοίς αλώβητα κατά τη διάρκεια του πολέμου, ενώ ακόμα και η τόσο δυσμενής για αυτήν συνθήκη ειρήνης αναγνώριζε, έμμεσα έστω, τις αναπτυξιακές της δυνατότητες. Μετά το οριστικό τέλος του πολέμου εξάλλου, Γερμανία και Σοβιετική Ρωσία δεν άργησαν να διαπιστώσουν ότι είχαν κοινά συμφέροντα: και οι δυο επιδίωκαν αναθεώρηση της μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων εις βάρος της –υπέρμετρα ωφελημένης, κατ' αυτούς– Πολωνίας, και οι δυο επιθυμούσαν να σπάσουν το φράγμα της διεθνούς απομόνωσής τους. Έτσι, τον Απρίλιο του 1922 οι κυβερνήσεις της Γερμανικής Δημοκρατίας και της Σοβιετικής Ρωσίας υπέγραψαν τη Συνθήκη του Ραπάλο, με βάση την οποία αποκαθιστούσαν τις διπλωματικές τους σχέσεις, οι μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές θα ενισχύονταν, και επιπλέον θα εγκαινιαζόταν μια πολιτική μυστικής συνεργασίας των δυο χωρών στο στρατιωτικό πεδίο.

Για πολλούς Γερμανούς η πολιτική του εθνικού αυτοκαθορισμού ήταν ευχή και κατάρα συγχρόνως. Περίπου 10 εκατομμύρια γερμανόφωνοι, πρώην υπήκοοι της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, παρέμεναν, με βάση τις ρυθμίσεις των συνθηκών ειρήνης, εκτός γερμανικού εδάφους. Από αυτούς περίπου 3 εκατομμύρια κατοικούσαν στο βορειοδυτικό άκρο της Τσεχοσλοβακίας, στα σύνορα με τη Γερμανία.

Αξίζει, έτσι, να επισημανθεί ότι οι γερμανόφωνοι πολίτες της Τσεχοσλοβακίας, οι λεγόμενοι Σουδήτες, ήταν περισσότεροι απ' ό,τι οι... Σλοβάκοι. Σε ό,τι αφορά την Αυστρία, της οποίας οι κάτοικοι ήταν σχεδόν αποκλειστικά Γερμανοί, η Συνθήκη του Αγίου Γερμανού είχε επιβάλει τη δημιουργία ανεξάρτητου αυστριακού κράτους, παρόλο ότι η μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού θα προτιμούσε την ένταξη στη Γερμανία. Ο Άντολφ Χίτλερ, ιδρυτής το 1920 του Εθνικοσοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος (NSDAP), ήταν γεννημένος στην Αυστρία και ένθερμος υποστηρικτής της ένωσης της Αυστρίας με τη Γερμανία, του λεγόμενου Άνσλους (Anschluss). Βέβαια, η υιοθέτηση εκ μέρους του Χίτλερ και του κόμματός του του στόχου για ενιαίο γερμανικό κράτος ήταν μέρος μόνο ενός προγράμματος και ενός σχεδίου που περιλάμβανε πολλούς ακόμα, σαφώς πιο αμφιλεγόμενους στόχους.

Αρκετά χρόνια αργότερα ο Χίτλερ θα γινόταν ο Γερμανός καγκελάριος που θα υπέγραφε τη συμφωνία με τη Σοβιετική Ένωση για τον διαμελισμό της Πολωνίας. Κάνοντας αυτό το βήμα, ο Χίτλερ οδηγούσε στην έσχατη συνέπειά της την άποψη πολλών Γερμανών ότι τα σύνορα της Πολωνίας ήταν αυθαίρετα και η Πολωνία ένα τεχνητό κράτος. Το σημείο στο οποίο ο Χίτλερ διαφοροποιούνταν από άλλους Γερμανούς εθνικιστές αφορούσε το τι θα έπρεπε να ακολουθήσει την ένταξη όλων των Γερμανών στο γερμανικό κράτος και την εξασφάλιση του πλήρους ελέγχου της Πολωνίας: η εξάλειψη των εβραίων από το ευρωπαϊκό έδαφος και η συντριβή της Σοβιετικής Ένωσης. Καθ' οδόν προς την επίτευξη των στόχων του, ο Χίτλερ δεν θα δίσταζε να συνάψει πρόσκαιρα φιλικές σχέσεις με την Πολωνία ή τη Σοβιετική Ένωση, αλλά και να μην αποκαλύπτει καν στους συμπατριώτες του τις απώτερες σκέψεις του. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι οι καταστροφικές του βλέψεις ήταν παρούσες στο πρόγραμμα του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος ήδη από την ίδρυσή του.

TIMOTHY SNYDER

ΑΙΜΑΤΟΒΑΜΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ

Μεταξύ Μόσχας και Βερολίνου, στη ζώνη αυτή που ο συγγραφέας αποκαλεί «αιματοβαμμένες χώρες», περίπου 14 εκατομμύρια άμαχοι εξοντώθηκαν από το ναζιστικό και το σοβιετικό καθεστώς. Καθώς, μετά το 1945, οι χώρες αυτές βρέθηκαν όλες κατευθείαν από τα χέρια των Ναζί πίσω από το λεγόμενο Σιδηρούν Παραπέτασμα, η Ιστορία αυτών των μαζικών εκκαθαρίσεων και εκτελέσεων έμεινε επί αρκετά χρόνια στο ημίφως.

Ο Timothy Snyder, ιστορικός διεθνούς κύρους, εξετάζει εξονυχιστικά τα στοιχεία που τεκμηριώνουν αυτά τα εγκλήματα, επιχειρώντας παράλληλα να εμβαθύνει στα κίνητρα και τα πολιτικά σχέδια τόσο του Χίτλερ όσο και του Στάλιν. Αξιοποιώντας αρχεία και στοιχεία από πολλές χώρες, ο Snyder δεν παραλείπει συγχρόνως να εστιάσει σε γραπτές ή προφορικές προσωπικές μαρτυρίες θυμάτων, εβραίων και μη.

Προϊόν πολύχρονης και εις βάθος έρευνας σε πηγές και σε αρχεία, έχοντας πάντα επίκεντρο τον άνθρωπο, οι *Αιματοβαμμένες χώρες* είναι βιβλίο αναφοράς για όλους όσοι θέλουν να ενημερωθούν για μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες της Νεότερης Ιστορίας, αλλά και να εμβαθύνουν στα συμφραζόμενά της, στρατιωτικά, πολιτικά, ιδεολογικά.

Το πιο σημαντικό βιβλίο Ιστορίας των τελευταίων ετών.

Anthony Beevor

Μια εντυπωσιακή νέα ερμηνεία της περιόδου... Συναρπάζει.

New Yorker

Υψηλού επιπέδου και συγχρόνως σπαρακτική ιστορική αφήγηση.

Financial Times

Τολμηρή και πρωτότυπη Ιστορία των μαζικών εξοντώσεων στον 20ό αιώνα.

New York Review of Books

ISBN 978-960-569-758-7



9 789605 697587

Κωδ. μηχ/σης 25.099

www.epbooks.gr